

საქართველოში „შავი ჭირის“ გავრცელების ისტორიიდან (XIV-XVIII სს)

გიორგი სოსიაშვილი

კაცობრიობის ისტორიას რამდენიმე მძიმე პანდემია ახსოვს. მომაკვდინებელი დაავადებები კონტინენტიდან კონტინენტზე ვრცელდებოდა და განსხვავებული წარმომავლობის და რელიგიური აღმსარებლობის მქონე ხალხებს მუსრს ავლებდა. შუა საუკუნეებში არსებული ეპიდემიები საეკლესიო წრეების წარმომადგენლებს ადამიანთა ცოდვების გამო მოვლენილ ღვთიურ სასჯელად მიაჩნდათ. განსაკუთრებული სისასტიკით დაატყდა მსოფლიოს „შავი ჭირი“, რომელსაც „მეორე პანდემიასაც“ უწოდებენ.¹ როგორც მკვლევრები მიუთითებენ, „შავი ჭირის“ ეპიდემიის გავრცელება მონღოლეთ-ჩინეთის საზღვარზე არსებული გობის უდაბნოდან დაიწყო (კელი 2005: 6). ინფექციის სწრაფ აღმასვლას ხელი შეუწყო მონღოლთა ჯარის გადაადგილებამ, მათ მიერ ჩატარებულმა საბრძოლო ოპერაციებმა და აბრეშუმის გზაზე არსებულმა სავაჭრო ტვირთბრუნვამ. XIV საუკუნეში ევროპაში გენუელი ვაჭრების მიერ იქნა შეტანილი „შავი ჭირი“, რომელსაც მოგვიანებით „შავი სიკვდილი“ უწოდეს (კელი 2005: 23). ცნობილია, რომ ეპიდემიას სახელწოდება დასწებოვნებულთა სხეულზე გაჩენილი შავი, ან მუქი მენამული ლაქების გამო დაერქვა (ვოზიანოვა 2002: 152).

XIV საუკუნის 40-იანი წლების ბოლოს „შავი ჭირის“ ეპიდემია სწრაფად გავრცელდა აზიის და ევროპის კონტინენტებზე. ცენტრალური აზიიდან ეპიდემია შევიდა დონის ვოლგის ქვემო წელზე, შემდეგ კი ფართო გავრცელება ჰპოვა ყირიმის ნახევარკუნძულზე, კონსტანტინოპოლში, ახლო აღმოსავლეთში, საბერძნეთში, დასავლეთ რუმინეთსა და ბულგარეთში. ეპიდემიის კერები გაჩნდა ასევე კვიპროსში. განსაკუთრებული მასშტაბი ეპიდემიამ ევროპის ქვეყნებში მიიღო. აზიიდან ნამოსულ მომაკვდინებელ დაავადებას მოსახლეობის დიდი ნაწილი შეეწირა: იტალიაში, საფრანგეთში, სამხრეთ და დასავლეთ ინგლისში, ირლანდიაში, სკანდინავიის ქვეყნებში და რუსეთში, სადაც „შავმა ჭირმა“ ათეულობით მილიონი ადამიანი იმსხვერპლა (ენციკლოპედია 1998: 197).²

„შავი ჭირის“ გავრცელებამ ევროპაში განსაკუთრებით დიდ მასშტაბს 1397-1534 წლებში მიაღწია. ამ პერიოდში ევროპის კონტინენტზე ეპიდემიის ჩვიდმეტი მასობრივი გავრცელების შემთხვევა დაფიქსირდა.

„შავი ჭირის“ ეპიდემია კაცობრიობისთვის უცნობი არც მანამდე იყო. მას ჯერ კიდევ შუმერულ-ბაბილონურ სამყაროში იცნობდნენ. აღნიშნულ ეპიდემიაზე ცნობებს ვხვდებით ბიბლიაშიც. „შავი ჭირი“ გავრცელებული იყო ძველ საბერძნეთშიც, ბიზანტიაში აღნიშნულმა დაავადებამ განსაკუთრებული გავრცელება VI საუკუნის 40-50-იან წლებში ჰპოვა (სამუშია 2015: 89-90).

ევროპაში შეღწეულმა ეპიდემიამ XIV-XV საუკუნეებში არაერთი სამეფო ოჯახის წევრი შეიწირა. მათ შორის: ბიზანტიის იმპერატორის მანუელ II პალეოლოგოსის ორი შვილი – მიხეილი და დიმიტრი. 1417 წელს „შავ ჭირს“ ემსხვერპლა იმპერატორ იოანე VIII-ის მეუღლე, მოსკოვის დიდი მთავრის ვასილ I-ის ასული ანნა და სხვ. (სამუშია 2015: 92); (სამუშია 2020ა: 12).

საქართველოში „შავი ჭირი“ 1346 წლიდან გავრცელდა (სამუშია 2015: 102). ამას ადასტურებს ერთ-ერთი რუსული თხზულება, ე.წ. „ერმოლინის მატეიანე“. რუსული წყაროს მიხედვით საშინელი სენი აღმოსავლეთის ქვეყნებში, „თათრებში“, „ორმენებში“ და „ობეზებში“ გავრცელდა. „ობეზების“ სახელით XII-XIV საუკუნეების რუსული წყაროები ქართველებს იხსენიებდნენ (კიკნაძე 2016/2017: 219). თუმცა, „შავი ჭირის“, როგორც ავადმყოფობის, შესახებ ცნობებს უფრო ადრეული პერიოდის ქართულ წყაროებშიც ვხვდებით. კერძოდ, XI საუკუნის ქართულ სამედიცინო ძეგლში „უსწორო კარაბადინში“

– „შავი ჭირი“ – „ავი ჟამის“, „ტყაალუნის“ სახელწოდებით არის ცნობილი (კუხიანიძე 1997: 520). XIII საუკუნის სამედიცინო ტრაქტატში „წიგნი სააქიმო“, ჟამის სახელად არაბული სიტყვა „ტააუნი“ გამოიყენება (სამუშია 2020ბ: 10). აღნიშნულ დაავადებას XVI საუკუნეში დავით ბატონიშვილის მიერ შექმნილი სამედიცინო-სამკურნალო წიგნი „იადიგარ დაუდიც“ იცნობს: „ამა ვისა ჟამისა შეყრა და მიზეზი ავისა ჰავისაგან, ავისა სულისაგან, და ხმელისა და ავისა საჭმლისგან შეექნების ესე სენი“ (ბაგრატიონი 1992: 585).

თუმც მაინც საქართველოში გავრცელებული ე.წ. მეორე პანდემიის – „შავი ჭირის“ შესახებ ცნობები მწირია. ზუსტად არ ვიცით მომაკვდინებელმა სენმა რა ზარალი მიაყენა ჩვენს ქვეყანას. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ეპიდემიის შედეგად გარდაიცვალა გიორგი V ბრწყინვალე (კიკნაძე 1989: 115). XIV საუკუნეში საქართველოში პანდემიის შედეგად არსებული სიკვდილიანობა დაფიქსირებული აქვს ქსნის ერისთავების კარზე მოღვაწე მწიგნობარს – ავგაროზ ბანდაისძეს. 1348-1365 წლებში მის მიერ გადანერილ პარაკლიტონზე არსებულ მინაწერში ვკითხულობთ:

სახელითა ღვთისაითა და თანა შეწევნითა წმიდის თევდორე ლარგვისისაითა ღირსთ ვიქმენ არალირსი მწერალი ავგაროზ ბანდაისძე აღწერად წმიდისა ამის წიგნისა [...] ხელვყავ და ვინყე წერად დიდსა სიგლახაკესა და ეტრატის სიძვრესა და შფოთსა უცალობასა შინა წელსა მას, რომელსა იყო დიდი სიკუდილობა. ქორონიკონი იყო ლვ (1348) [...] ოდეს ვინყე წერად ყრმა ვიყავ და აქა მიმხცოვანებულმან სრულვყავ ქორონიკონსა მიგ (1365) (მესხია 1954: 319).

ავგაროზ ბანდაისძის ტექსტში ხაზგასმული „სიკუდილობა“, ეპიდემიას უნდა უკავშირდებოდეს. ვ. კიკნაძის აზრით, „შავი ჭირი“ ქსნის ხეობის ზედა წელზე კავკასიის ქედის ჩრდილოეთიდან, „ოქროს ურდოს“ ტერიტორიიდან უნდა შემოსულიყო (კიკნაძე 2016-2017: 221, 224). XIV საუკუნის პირველ ნახევარში, საქართველოში შავი ჭირის გავრცელებას ადასტურებს სვანეთში, კერძოდ, სეტის და ლალამის თემების მიერ შედგენილი საბუთები. ერთ-ერთი დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ თუ ვინმე თემის უკითხავად ოსეთში წავიდოდა, სადაც ეპიდემია მძვინვარებდა, „ორასი თეთრის იბარა“ უნდა გადაეხადა. თუ ვინმეს დაავადება „ჰავი სენი“ დაუდასტურდებოდა და მისი ოსეთში ყოფნის ეჭვი გაჩნდებოდა, ისიც „ორასი თეთრის იბარით“ დაჯარიმდებოდა (კიკნაძე 2016-2017: 221). როგორც ვ. კიკნაძე განმარტავს, „იბარა“ ეს იყო სვანეთში არსებული ადგილობრივი გადასახადი, რომელსაც თემი ვინმეს განსაკუთრებულ შემთხვევაში აკისრებდა და როგორც ფულადი, ისე ნატურის სახით გადაიხდებოდა (კიკნაძე 2016-2017: 222). სვანეთში შედგენილ ერთ-ერთი დოკუმენტიდან ჩანს, რომ დაავადება ოსეთიდან შვიდ მოსახლეს შემოუტანია: „შუიღმან მოსახლემან სნეულობა ოსეთით მოიღეს ამოსწყვიდა ქვეყანად“ (კიკნაძე 2016-2017: 222). დასნეობვებულ ადამიანებს სვანეთში, კერძოდ, სეტის თემში სპეციალურად მოწყობილ დიდ საკირეში კრძალავდნენ (კიკნაძე 2016-2017: 223-224).

XVIII საუკუნის ისტორიკოსი და გეოგრაფი ვახუშტი ბატონიშვილი „შავი ჭირის“ მომაკვდინებელ ეპიდემიას უკავშირებს საქართველოს მეფის ბაგრატ V (1360-1393) მეუღლის – ელენეს გარდაცვალებას: „ამას ჟამსა იქმნა მომსვრელი ჟამი, სვრა და სიკვდილი ძლიერი და მოისპნენ სულნი ურიცხვნი და მოკუდა ცოლი მეფისა ბაგრატისა დედოფალი ელენე“ (ყაუხჩიშვილი 1973: 262). როგორც ვახუშტის სიტყვებიდან ჩანს, მეორე პანდემიამ ჩვენს ქვეყანაში ბევრი ადამიანი იმსხვერპლა, მათ შორის, დედოფალიც. „ჟამიანობამ“, იგივე „შავი ჭირის“ ეპიდემიამ საქართველოში მომდევნო საუკუნეებშიც არა ერთხელ იჩინა თავი. „შავი ჭირის“ გავრცელება დასტურდება XVI საუკუნის 60-იან წლებშიც. 1661 წლის „ჟამნ გულანის“ მინაწერში ვკითხულობთ: „1566 აქა დიდი ჟამი შეიქმნა“. 1566 წელს, საქართველოში „შავი ჭირის“ არსებობა XVII საუკუნის „ჟამნის“ მინაწერითაც ჩანს: „დიდი ჟამი გაჩნდა“. ამავე ფაქტს ადასტურებს XVII საუკუნის გულანზე არსებული მინაწერიც: „1566, აქა ჟამი შეიქმნა“ (ოდიშელი 1968: 30, 33, 48). ორიოდ წლის შემდეგ, „ჟამი“ დასავლეთ საქართველოშიც დაფიქსირებულა. ამის შესახებ ინფორმაციას გვანვდის XVIII საუკუნის II ნახევრის კინკლოსი: „1568

აქა იყო დიდი ჟამი იმერეთს“ (ოდიშელი 1968: 56).

მინაწერებში არ ჩანს, რა შედეგით დასრულდა ეპიდემია. სავარაუდოდ, მას სხვა ქვეყნებთან შედარებით ნაკლები მსხვერპლი უნდა მოჰყოლოდა, დიდი სიკვდილიანობის შემთხვევაში ცნობების ავტორები ამაზე უსათუოდ მიუთითებდნენ. გვაქვს ინფორმაცია საქართველოში „შავი ჭირის“ გავრცელების შესახებ 1683 წელსაც: „იკორთის ძილისპირის“ მინაწერში ვკითხულობთ: „1683 წ-ქ-ს: ტოა: აქა: მარიამ დედოფალი მიიცვალა: ჯ-ი(ჯვარი?) ა[ქა] თამარ დედოფალი მიიცვალა და ჟამი გაჩნდა“ (ჟორდანი 2018: 497). ეპიდემია საქართველოში მომდევნო წელსაც მძვინვარებდა, რის გამოც თბილისიდან მოსახლეობა გახიზნულა (ჟორდანი 2018: 498). 1636 წლის „ჟამნ გულანზე“ არსებული მინაწერების მიხედვით საქართველოში „შავი ჭირის“ ეპიდემიამ XVII საუკუნის ბოლოს და XVIII საუკუნის დასაწყისშიც იფეთქა: „1694 წ. აქა ამილღაბარ მიიცვალა ჟამითა [...] 1718 აქა ჟამობა, ელენე მიიცვალა“ (ჟორდანი 2018: 64). მინაწერიდან არ ჩანს, ვინ იყო ამილღაბარი, ან ელენე, შესაძლოა, ისინი სამეფო ოჯახის, ან წარჩინებული საგვარეულოს წარმომადგენლები იყვნენ. XVIII საუკუნის დასაწყისში თბილისში „ჟამის“ გაჩენას ადასტურებს ერთი ცნობა, რომელიც პ. კარბელაშვილის მიერ შედგენილ XVII-XVIII საუკუნეების ქართლ-კახეთის ქრონიკებშია შეტანილი: „1716 წ. ჟამს ამას იყო ჟამი მომსვრელი თბილისში“. ჩანს, რომ დაავადებას საქართველოს დედაქალაქში მნიშვნელოვანი მსხვერპლი მოჰყვა (იოსელიანი 1980: 50).³

საქართველოში ეპიდემიის შემთხვევები XVIII საუკუნის 20-იან წლებშიც დაფიქსირდა. როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი წერს:

არამედ კუალად იყო მათგანვე უფროსად ტყუევნა და ოჯრება და ბრძოლისაცა უმეტეს იგინი მრე ექმნებოდიან, ვინაითგან განმრავლდა სიძვა-მრუშება, სოდომია, ტყვეს ყიდვა, შური, სვრა, ურთიერთთა და სხუანი ბოროტნი, და ამისთჳსცა მოუშვა ღმერთმან ბოროტი, რამეთუ მხეცნიცა მოეტყვენ და სჭამდენ ურიდად მრავალთა. კუალად მოვიდა სირი ჭივჭავი, რომელთა დააბნელიან მზე სიმრავლით და მოჭამა ნაშრომი სრულიად, რომელი არა თქმულ არს საუკუნით. კუალად იყო სვრაცა მომსვრელი, ჟამი ძლიერი, გარნა არავინ შეიშინებდა ღუთისასა (ყაუხჩიშვილი 1973: 512-513).

„შავი ჭირი“ ამით არ ჩამცხრალა. დაავადება თბილისში 1770 წელს კვლავ გაჩნდა. პ. კარბელაშვილის მიერ შედგენილ „ქართლ-კახეთის XVII-XVIII საუკუნეების ქრონიკებში“ მოყვანილი ცნობით ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II ეპიდემიისაგან თავის დაღწევის მიზნით პატარა ლიახვის ხეობის სოფელ ბელოთში გაიხიზნა:

1770 წ. 6 ივნისს გაჩნდა დიდი ჭირიანობა თბილისში, ერეკლე გაიხიზნა ქართლში ნოემბერში ბელოთს.⁴ მეჯვრისხევიდან გორში ჩამოიბარგა დედანულით, 1771 წ. აპრილში გაჩნდა ჭირი თბილისში, სამი თვე მძვინვარებდა, ოთხი ათასი კაცი დაიხოცა სოფლებს გარდა. ერეკლე გაიხიზნა არტოზანში 28 ივნისს. რაკი თელავშიც იყო ჭირი, გორში ნაბრძანდა, მოურავიც აქ იყო. ჭირი მძვინვარებდა ქართლში, კახეთში, იმერეთში (იოსელიანი 1980: 126).

1770 წელს თბილისში გაჩენილი ეპიდემიის გამო ერეკლე II პატარა ლიახვის ხეობაში არსებულ სოფელ ბელოთში გაიხიზნას ადასტურებს იესე ბარათაშვილიც, რომელიც მეფის ოჯახს ოდნავ მოგვიანებით შეუერთდა. მისი ცნობით, ქართლ-კახეთის მეფემ მცირე ხნის შემდეგ ბელოთიდან მეჯვრისხევში გადაინაცვლა:

ქორანიკონსა 458 (1770 წ.), ივნისს 6, დიდი ჭირვება გაჩნდა ქალაქში. ბატონი აიყარა, ნაბძანდა. იოანე ავამდმოფი მყვანდა, ბატონს ვერ ვიახელ, ავადმოფი სად მეტარებინა! ღმერთს ვადიდებ, რომელმან მომცა ძალი. ორი ურემი და ხუთი ცხენი ვიყიდე, აღვიტვირთენი და წაველ ზემო ქართლს. მომეგება ქსნის ერისთავი დავით, ტყვიავს დამაყენა დიდის ხელის შეწყობით. რომ დაცხა, ბელოთს წავედით [...] ბელოთით მეჯვრისხევს მიგვიპატიჟეს და ყოელსა ამას სლვასა გვქონდა ნებიერობა, სიხარული, განსვენება, ცხენთაზე თამაშა, წყალთა წურვა და ყოელი განცხრომა (ბარათაშვილი 1983: 633).

იმავე წლის ნოემბერში ერეკლე II ოჯახთან ერთად გორში ჩავიდა: „გიორგობისთვეში ბატონი (ერეკლე II - გ.ს), დედანულით გორს მობძანდა“ (ბარათაშვილი 1983: 633). დედაქალაქიდან გახიზნული იესე ბარათაშვილი თბილისში 1771 წლის აპრილში დაბრუნდა და ძალზე მძიმე სურათი დახვდა. მისი ყმების ერთი ნაწილი ეპიდემიის შედეგად გარდაცვლილიყო, ნაწილს კი კახეთისთვის შეეფარებინა თავი: „ქორანიკონს 459 (1771 წ.), აპრილს, ქალაქს ჩამოვედით. რაც ყმა დავაგდე, ზოგი ამონყვეტილი იყო, ზოგი კახეთს წასულიყო, და ვარ ღვთის წყალობით ჯერეთ ცოცხალი“ (ბარათაშვილი 1983: 634). 1770 წლის ივნისში თბილისში „შავი ჭირის“ გავრცელებას შესახებ ინფორმაციას გვანჯდის პ. კარბელაშვილის „ქრონიკებში“ შემონახული სხვა ცნობაც: „ქკ-ს უნჴმ დიდი ჭირი რომ გაჩნდა ქალაქსა თიბათვის იდ“ (ბარათაშვილი 1983: 353); (ჟორდანიას 1967: 317). 1770 წელს „შავი ჭირს“ თბილისში საკმაოდ დიდი მსხვერპლი მოჰყვა. ამას ადასტურებს თ. ჟორდანიას მიერ მიკვლეული კიდევ ერთი ცნობა: „ქ-კს უნც პირველ რომ რუსები მოვიდნენ-ქალაქში დიდი ჭირიც ამ თარიღში იყო, ქალაქში რომ მრავალი განყვითა“ (ჟორდანიას 1967: 316). XVIII საუკუნის 70-იან წლებში საქართველოში გავრცელებულ „შავი ჭირის“ ეპიდემიას წარჩინებულ საგვარეულოთა წარმომადგენლებიც ემსხვერპლნენ. პერიოდი, როდესაც ქვეყანაში მომაკვდინებული ინფექცია მძვინვარებდა, „ჭირიანობის“ დროდ იყო მიჩნეული 1775 წლის 20 აპრილს შედგენილ დოკუმენტში: „არზა გაბაშვილებისა მამულის თაობაზე ერეკლე II-ის ოქმით“, ვკითხულობთ:

ქ. ღმერთმან ბედნიერის ჯელმწიფის ჭირი მოსცეს გაბაშვილის ქაიხოსროვის შვილს გოგიას და რევაზის შვილს ანდრიას. ზემოთ კარზედ მამად შარიფისაგან ნაყიდი მამული გვაქვს; ნახევარი ჩვენია, ნახევარი იედიგარას შვილის სადუხასი, იედიგარას შვილს მთლად ზავთი უქნია, წილს აღარ გვიდებს. ამას წინათაც ელაპარაკნათ რევაზთან. ნეტარსხენებულს ჯელმწიფეს მამათქვენს ოქმი უბოძებია და ჩვენ გვეჭირა. ჭირიანობას რევაზ თქვენის ჭირი სანაცვლოდ შეიქმნა; ჩვენ ობლები დავრჩით. და იედიგარაშვილმა გვიბრიყვა, თითონ ზავთი ქნა. ხუთის წლისა ქირას ვედა[ვ]ებით და ის მამულსაც არ გვანებებს. ამის მეტი აღარსად ყმა გვყავს და აღარსად მამული. გვედრებით ცხებულის ჯელმწიფის ნაბოძები ოქმი და ნასყიდობის სიგელიც და სამართალი გვიბოძოთ. ღმერთი გაგიმარჯვებს. აპრილის ივ, ქორონიკონს უფგ (დოლიძე 1981: 284).

ეპიდემიის გავრცელების დროს ერეკლე II რამდენჯერმე შეუცვლია ადგილსამყოფელი, ბოლოს ის გორში გახიზნულა. როგორც ჩანს, მეფის ოჯახი თავს იქ შედარებით უსაფრთხოდ გრძნობდა. „შავმა ჭირმა“ XVIII საუკუნის 70-იან წლებში განსაკუთრებით დააზარალა თბილისი. ამ ფაქტს ადასტურებს ალექსანდრე ამილახვარი. როგორც ცნობილია, ერეკლე II-ის წინააღმდეგ შეთქმულებაში მონაწილეობის გამო მან ხუთი წელი პატიმრობაში გაატარა. სწორედ ამ დროს გაჩნდა ქალაქში მომაკვდინებული დაავადება. სახლს, სადაც ეპიდემია აღმოჩნდებოდა, ა. ამილახვრის გადმოცემით, ცეცხლს უკიდებდნენ და თოფს ესროდნენ:

როცა მსახური დაბრუნდა, გვიამბო, თქვენი დამბეზღებული, ახლად მოვლენილი „ევანგელისტის“ სახლისთვის ცეცხლი წაუკიდებიათ, მთელი ქალაქის მცხოვრებთ იქ მოუყრიათ თავი და თოფის სროლა აუტეხიათ“. საქმე ისაა, რომ შავი ჭირი პირველად იმ სახლში გაჩენილიყო, ქართველებს კი, საუკეთესო ღონისძიებად, ამ სენის გავრცელების წინააღმდეგ, ცეცხლის ნაკიდება და თოფის სროლა მიაჩნიათ (ამილახვარი 1997: 88-89).

ცეცხლის ნაკიდება დაავადების კერის მოსპობას ისახავდა მიზნად, ხოლო თოფის სროლა გარკვეულ ცრუ რწმენასთან იყო დაკავშირებული. მოსახლეობას სჯეროდა, რომ ტყვიის სროლით ეპიდემიას შეაჩერებდნენ.

თბილისში სამეფო ხელისუფლების დავალებით გასასვლელი კარი მკაცრად კონტროლდებოდა. თუმცა, ალექსანდრე ამილახვარს გაღწევა მაინც მოუხერხებია. როგორც მისი თხზულებიდან ჩანს, ქართლის სოფლების მოსახლეობა ეპიდემიის გამო პანიკაში იყო ჩავარდნილი და ხალხი შედარებით უსაფრთხო ადგილებში იხიზნებოდა. მოსახლეობას უცხო ადამიანების დანახვისას შიში უმძაფრდებოდა.

ალექსანდრე ამილახვარი წერს:

ურმების გავლის შემდეგ წამოვდექი და მახლობელ სოფელში მივედი, რომელიც წინათ ჩვენ გვეკუთვნოდა. მაგრამ როგორც კი, იქაურმა მცხოვრებლებმა მეტეხის მხრიდან მომავალი დამინახეს, საშინელი ღრინავით ასტეხეს და ჩემსკენ გამოიქცნენ. მე გზიდან გადავხვიე და სოფელს გავშორდი. ჩემს გამოდევნებას თავი დაანებეს, მაგრამ თოფის სროლა ამიტეხეს, ვინაიდან ჭირით დაავადებული მეტეხის მცხოვრები ვეგონე (ამილახვარი 1997: 98-99).

ალექსანდრე ამილახვარის გადმოცემით, ეპიდემიას ხალხი ღვთის მიერ მოვლენილ სასჯელად მიიჩნევდა:

მწუხრის ზარები დარეკეს, როცა ქალაქის კარიბჭესთან მივედი. მცველებს აზრადაც არ მოსვლიათ, რომ ასე გვიან შორ გზას გავუდგებოდი. ლაპარაკი ჩამოვადე შავ ჭირზე, რომელიც ქალაქში მძვინვარებდა. ჩვენი ცოდვების დასასჯელად, ესეც ცოტააო, მიპასუხეს (ამილახვარი 1997: 92).⁵

თბილისიდან გამოპარული ალექსანდრე ამილახვარი გორში ჩავიდა. იმ დროისთვის ქართლის შუაგულ ქალაქში, ეპიდემიის კერები არ იყო. „შავ ჭირს“ გორი XVIII საუკუნის ბოლომდე გადაურჩა. იულონ ბატონიშვილის ერთ-ერთი წერილიდან ირკვევა, რომ ამილახვრები გორში შემოსული მგზავრების გადაადგილებას მკაცრად აკონტროლებდნენ (ფონდი 1448); (ალიმბარაშვილი 2007: 55). პ. კარბელაშვილის მიერ შედგენილ „ქართლ-კახეთის XVII-XVIII საუკუნეების ქრონიკებში“, გვხვდება ასეთი ცნობა: „ქ. ესე პირი, ჭარისაგან რომ ავიყარენით, მაშინ ვსწერე აქა იქ სოფლებში და თელავს. ხოლო სრულ იქმნა წელსა ჩღჟთ წ უპჟ ქკს, ოქტომბერს ლ“ (იოსელიანი 1980: 213). „ქრონიკების“ გამომცემელი პროფ. ა. იოსელიანი სქოლიოში აღნიშნავს: „ჭარიდან აყრის ცნობა ქრონიკების შემდგენელს თითქოს უადგილოდ აქვს მოტანილი. ვტოვებთ უცვლელად, როგორც ეს ხელნაწერებშია დაცული“ (იოსელიანი 1980: 213).

ვფიქრობთ, რომ აქ პ. კარბელაშვილის მიერ ტექსტი არასწორად იქნა გადმოწერილი, შემდეგ კი გამომცემელმა არასწორად წაიკითხა. ჩვენი აზრით, საუბარი უნდა იყოს არა ჭარიდან აყრაზე, არამედ „ჭირისაგან აყრაზე“. ტექსტის ავტორი, სავარაუდოდ, გავრცელებული ეპიდემიისაგან თავის დაღწევის მიზნით გახიზნაზე საუბრობს. როგორც ჩანს, იგი ჩანაწერებს სხვადასხვა ადგილზე, მათ შორის, თელავში ქმნიდა.

1797 წელს, „შავმა ჭირმა“ ჩვენს ქვეყანას კვლავ შეახსენა თავი. ერეკლე II დედოფალთან ერთად კახეთში გაიხიზნა. ამის შესახებ საინტერესო ცნობებს გადმოგვცემს პლატონ იოსელიანი:

1797 წელსა გაჩნდა ჭირი თფილისისა ქალაქსა. მცხოვრებნი გაიხიზნენ და მოედვნენ სოფლებსა. განსრულთა სოფლებად, განთესეს მომსვრელი სენი ქართლსა და კახეთსა; მეფის ძე გიორგი და მეფის რძალნი განვიდნენ ავჭალასა და შეპკრეს იგი ყოვლისა მხრით. ესე დრო იყო სეკდემბრის თთვისა და განსრულთა ქალაქიდან მცხოვრებთა ადგილათ კპოვეს ბინა ტყეთა შინა, მთის ძირთა და ხეობებთა ახლოს თფილისისა. დიდი იყო დღეთა ამათ ტყება და ვაება დიდთა და მცირეთა, ობოლთა და ქვრივთა. მონასტერნი და უდაბნონი, რომელთაცა წინა უძღოდა ევთიმი მოძღვარი მეფისა⁶ მოეშველენ განბნეულთა პურითა და ღვინითა (იოსელიანი 1978: 119-120).

1797 წლის სექტემბერში ეპიდემიის მასშტაბი კიდევ უფრო გაიზარდა და ინფექცია ქართლ-კახეთს მოედო. მეფის ძე გიორგი და სამეფო ოჯახის წევრები ავჭალას შეეფარნენ. გახიზნულმა მოსახლეობამ თბილისის სიახლოვეს არსებულ ხეობებსა და მთებს მიაშურა. მძიმე მდგომარეობაში მყოფ, პანიკაში ჩავარდნილ ხალხს მეფის მოძღვრის ევთიმის წინამძღოლობით სხვადასხვა მონასტერში მყოფი ბერები საკვებით ეხმარებოდნენ. ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II გარდაცვალება „შავი ჭირის“ ახალი ტალღის გავრცელებას დაემთხვა. როგორც პლატონ იოსელიანი წერს: „დროთა შფოთისა დღეთა ამათ იყო ჭირი დიდსა ქალაქსა თფილისს და გარემო სოფლებთა“ (იოსელიანი 1978: 51). პლატონ იოსელიანის ცნობას, ერეკლე II გარდაცვალების დროს საქართველოში „შავი ჭირის“ გავრცელების შესახებ იულონ ბატონიშვილის მწიგნობარი იოანე ქართველიშვილიც ადასტურებს:

წელიწადსა 1798, ქორონიკონს უპვ(486), გარდაიცვალა იანვრის ია(11), სანატრელ სახსოვარი, მეფე ირაკლი. მოგვივიდა ჰამბავი ესე გორს. განუცხადეთ ძესა მისსა იულონს და ფომილიასა მისსა. გარდიხადა კვირა რაოდენიმე შესაბამის გლოვით. შემდგომად შემოეყარა ქართველნი, სამღვდელთა და საერონი; წარვიდა თელავს სატირლად წმიდისა. ორმოცისა დანყებასა შინა ამ ჟამს, იყო ტფილისში სენი მომსვრელი ცოდვათა ჩუენთა ძლით და განბნეულ იყო ხალხი მუნებური (იოსელიანი 1952: 79).

ერეკლე II ცხედარი გარდაცვალებიდან ორმოცი დღის შემდეგ გადაასვენეს მცხეთაში: „ჭირი დასცხრა და ამისთვის შემდგომად 40 დღისა წაასვენეს გვამი მცხეთას დასასაფლავებლად და თვით მეფე მობრძანდა ქალაქსა თფილისსა, სადაცა არღა იყო ჭირი და დაბინავდა მუნ“ (იოსელიანი 1978: 51). თელავიდან გადმოსვენებული პატარა კახი სვეტიცხოველში დაკრძალეს. პლატონ იოსელიანი ერეკლე II დაკრძალვის შესახებ მოგვითხრობს:

ოდეს მეფე ირაკლი მწუხარე გარდაიცვალა თელავს, ჭირი ესე იყო მიზეზი, რომელ მცირედიტა კაციტა და არა დღესასწაულებით გარდაიტანეს გვამი მეფისა მცხეთასა დასასაფლავებლად. არაგვისა პირსა დადებული კუბო მეფისა მიიღეს მცხეთელთა და დაასაფლავეს და კახნი, არღარა გასრულნი არაგვსა, უკუიქცნენ კახეთად (იოსელიანი 1978: 120).

ერეკლე II უკანასკნელ განსასვენებლამდე მიაცილა მღვდელმა ქრისტეფორე ბადრიძემ. 1798 წელს გამეფებულმა გიორგი XII-მ თბილისში, სიონის ტაძარში, სომეხთა კათალიკოსისაგან ენშიაძინის ტაძრიდან გამოგზავნილი ქრისტიანობის ერთ-ერთი სინმინდე, „ქრისტეს ლახვარი“, დააბრძანა, რომელსაც მოსახლეობის რწმენით, მომაკვდინებელი სენის შეჩერება შეეძლო. ამის შესახებ პლატონ იოსელიანი წერს:

გამეფებულმან მეფემან გიორგი 1798 წელსა მოინება, რათა ძველთა ჩვეულებათა გამო მოსთხოვონ⁷ სომეხთა კათალიკოსსა ლუკას, მოსვენება ლახვრისა. წარგზავნეს კაცნი და მოსცეს იგი გარნა სიფრთხილითა დიდითა და შიშითა, რათა ქართველთა მეფემან არ მიითვისოს თვისად საუწე ესე ენშიაძინისა (იოსელიანი 1978: 121).

1798 წლის თებერვალში, თბილისში „შავი ჭირის“ ახალი ტალღის შესახებ გვამცნობს პ. კარბე-ლაშვილი „ქრონიკებიც“. ამ დროს ალექსანდრე ერეკლეს ძეს დედაქალაქის დაკავება ჰქონია გადანწყვეტილი, მაგრამ ეპიდემიამ მას ხელი შეუშალა: „1798 წლის თებერვალში, ალექსანდრე ბატონიშვილი შეეცადა თბილისის დაპყრობას, მაგრამ კახეთში გამძვინვარებულმა ჭირიანობამ აიძულა უკანვე გაბრუნებულიყო“ (იოსელიანი 1980: 209). მცირე ხნის შემდეგ ეპიდემიამ გადაირა. გიორგი XII თბილისში დაბრუნდა (იოსელიანი 1980: 122).

XVIII საუკუნის ბოლოს, საქართველოში „შავი ჭირის“ გარდა სხვა გადამდები დაავადებებიც იყო გავრცელებული, მათ შორის, „სახადი“, რომლითაც დასნეულებულა გიორგი XII-ის ვაჟი ილია ბატონიშვილი. პლატონ იოსელიანის გადმოცემით, ექიმებს ბატონიშვილის გამოჯანმრთელების იმედი აღარ ჰქონიათ. მეფის ბრძანებით სიონის ტაძარში არსებული ლუსკუმიდან წმ. იოანე მანგლელის ნაწილები ამოუღიათ და ავადმყოფი მისი მეოხებით განკურნებულა. მეორე წელს წმინდანის ნაწილები მეფის დასნეულებული ასულის განასკურნადაც ამოუსვენებიათ (იოსელიანი 1980: 160).⁸

გიორგი XII-ის მმართველობის დროსაც „შავი ჭირს“ ბევრი ადამიანი იმსხვერპლა. ეპიდემიის შედეგები განსაკუთრებით მძიმედ აისახა დაბალი სოციალური ფენის ცხოვრებაზე. წარჩინებული საგვარეულოს ზოგიერთი წარმომადგენელი, რომელთაც კუთვნილი ყმა-გლეხები დაეხმობათ, მეფის ხელისუფლებისაგან საგადასახადო შეღავათს ითხოვდნენ. ამას ადასტურებს ვახუშტი ჯავახიშვილის მიერ გიორგი XII-ისადმი 1799 წლის 11 აპრილს შედგენილი არზა:

ქ. მათის უმაღლესობის ბედნიერის ხელმწიფის წინაშე მოსახსენებელი მათის მონის ჯავახიშვილი ვახუშტი მდივანბეგისაგან. ჭირისაგან სამოცდა ცამეტი სული დამეხოცა ყმა და ჩემოდენი ჩემს სახლის კაცებს არ დახოციათ. ამას გვევდრებით, როგორც ჩემის ძმის წულებისათვის წყალობა

მიგიღიათ, ის ჩემზე მოიღოთ. აპრილის ია, ქ-კს უპზ. ოთხიოდ კომლი კაცი მამირჩა და ისინიც ასე, ზოგს ძმა და ზოგს შვილი მოუკვდათ (ბერძენიშვილი 1953: 199).

ირკვევა, რომ ეპიდემიისაგან დაზარალებულ ვახუშტი ჯავახიშვილს გიორგი XII-მ გადასახადზე შეღავათი გაუწია:

ქ. ჩვენ მაგიერად სარდალ სალომეს მუხრანის ბატონს იოანეს და მდივნებს ასე ეუწყოსთ, მერმე ამ მდივანბებს ვახუშტის ამისთანა ზარალი მოსვლია და ამდენი სული დახოცია. ოთხი კომლი კაცი გადარჩენია, ამისი ოთხი კომლი კაცი ორს წელიწადს გაგვიამბატებია. ამის კაცებს წულარაფერს შეაწერთ ამ ვადის შესრულებამდინა და მასუკან, როცა შეძლება ექმნებათ, თავიანთის შეძლებით იმსახურებენ. რომელნიც იასაულები მიხვიდეთ, თქვენც ასე იცოდეთ. აპრილის იბ, ქ-კს უპზ. (ბერძენიშვილი 1953: 199).

გიორგი XII მეფობის დროს ეპიდემიის შემთხვევები მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოში არ იყო. 1800 წელს, „ჟამი“ გავრცელდა რაჭაში: „რაჭას ჟამი იყო ჩყ-1800“ (ჟორდანიას 1967: 635). თუმცა, წარმოდგენილი ცნობიდან არ ჩანს, მსხვერპლის შესახებ. „შავი ჭირის“ ეპიდემია მძიმედ დაატყდა პირიქითა ხევსურეთსაც. დაავადებამ შეიწირა შატილიდან 2-3 კილომეტრის დაშორებით, ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეს არსებული სოფელ ანატორის მოსახლეობა. ეპიდემიის მსხვერპლთა ოსტეოლოგიური ნაშთები დღემდეა შემორჩენილი ე.წ. ანატორის აკლდამებში. გადმოცემის თანახმად ერთ-ერთმა მკვიდრმა შეურცხყო „ანატორის ჯვარი“, რომელიც დასახლების მფარველ სალოცავად ითვლებოდა და ამის გამო ღმერთმა სოფელი დასაჯა. ეპიდემიის გავრცელება რომ შეეჩერებინათ, დასნებოვნებული ხევსურები თავისი ნებით შედიოდნენ წინასწარ ფიქალის მშრალი წყობით აგებულ აკლდამებში და სიკვდილს იქ ელოდნენ (ენციკლოპედია 1975: 432); (სიკდა 2008: 335).

ანატორში გავრცელებულ ეპიდემიასთან და „შავი ჭირის“ შედეგად პირიქითა ხევსურეთში არსებულ მსხვერპლთან დაკავშირებით საინტერესო მოსაზრება აქვს პროფესორ გ. თევზაძეს. მკვლევარი მომაკვდინებელი სენით გარდაცვლილ ადამიანებს XIV საუკუნეში ევროპიდან საქართველოში შემოსულ ტამპლიერებთან აიგივებს. მისი აზრით, 1307 წელს პორტ რომელიდან ფილიპე IV „ლამაზს“, რომელიც ფრანგი რაინდების მიმართ სისასტიკით გამოირჩეოდა, ტამპლიერთა 18 ხომალდი გამოექცა. ხომალდებზე დაახლოებით 2000 ტამპლიერი იმყოფებოდა. მსახურებთან ერთად ისინი საქართველოს შემოეხიზნენ და ხევსურეთში დასახლდნენ. სწორედ მათ სახელს უკავშირდება პირიქითა ხევსურეთში აგებული საფორტიფიკაციო ნაგებობანი (თევზაძე 2018: 77-78). მკვლევრის აზრით, შესაძლოა, სახელი „ხევსურეთიც“ ტამპლიერებთან კავშირზე მიუთითებდეს. ზოგიერთი ვერსიით, ტამპლიერები თავს იმ უხუცეს ებრაელთა შთამომავლებად თვლიან, რომლებიც რომაელებს ახ.წ. 70 წელს, იერუსალიმის აღების შემდეგ გაექცნენ ევროპაში და Rex Deus ოჯახებს დაუდეს სათავე: „ამიტომ შესაძლებელია, რომ ახალი სამშობლოსთვის სახელის დარქმევისას, საკუთარი მითიური სამშობლო გამოეყენებინათ: „ხევის ურიები“, „ხევის ურიეთი“ (თევზაძე 2018: 78-79). გ. თევზაძის აზრით, პირიქითა ხევსურეთში დამკვიდრებული ტამპლიერები „შავი ჭირის“ ეპიდემიამ გაანადგურა:

2005 წელს გენეტიკოსებმა საინტერესო აღმოჩენა გააკეთეს: აღმოჩნდა, რომ არსებობენ ადამიანები, რომლებსაც აქვთ იმუნური წინააღმდეგობა შავი ჭირისადმი. მეცნიერებმა იპოვეს გენი CCR5-V 32, რომელსაც პირდაპირი ან ირიბი კავშირი აქვს შავი ჭირისადმი იმუნურ წინააღმდეგობასთან. შუა საუკუნეების ევროპაში ასეთი გენი 20000 კაცში ერთს ჰქონდა. მაგალითად, დღესდღეობით რუსების და ფინელების 16% აქვს ეს გენი, მაშინ როდესაც სარდინიელების მხოლოდ 4 %-ს. შავ ჭირს იმიტომაც ჰქონდა ასეთი დამანგრეველი გავლენა ცენტრალურ ევროპაზე, რომ იქ ძალიან ცოტა იყო ამ გენის მატარებელი (განსხვავებით ჩრდილო ევროპისგან). მეცნიერების ჰიპოთეზით, ამ იმუნური წინააღმდეგობის წარმოშობა უკავშირდება ყვავილის ეპიდემიას, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში ვრცელდებოდა ევრაზიაში და, ძირითადად, კლავდა პუბერტატის ასაკს მიუღწეველ მოზარდებს. ისტორიულად ასევე ცნობილია, რომ სავაჭრო გზებზე და მოგზაურობის ადგილებში მცხოვრებ პოპულაციებს ჰქონდათ ყვავილის აცრის საკუთარი ვერსია: იმდენად, რამდენადაც

ყვავილი შინაურ ცხოველებსაც ემართებოდათ, ისინი ყვავილის მსუბუქ ფორმას (მაგ. ყვავილიანი ძროხის რძის ხელებზე გადავლებით ან ინექციით) შეპყრიდნენ მოზარდებს, რათა მათ ორგანიზმს ანტისხეულები გამოემუშავებინა ყვავილის მძიმე ფორმის მიმართ. როგორც ზემოთ აღვნიშნე, შუა საუკუნეებში ცენტრალური აზიიდან უმოკლესი გზა ევროპისკენ ხევსურეთზე გადიოდა. ამიტომ, სავარაუდოა, რომ შავი ჭირის ეპიდემიაც ამ გზით შევიდა ევროპაში. ქართველებს, როგორც იმუნიტეტის (შეძენილი, „აყრით“, ან მემკვიდრეობით მიღებული) მქონეთ, არაფერი არ დაემართებოდათ, მაშინ, როდესაც ამ გენის არმქონე ფრანგებს და მათ შთამომავლობას – აუცილებლად შეეყრებოდა, ისევე როგორც ეს მოხდა ცენტრალურ ევროპაში (თევზაძე 2018: 81-82).

გ. თევზაძე პირიქითა ხევსურეთში არსებულ ტოპონიმს – „ანატორს“, „სანატორიუმს“ უკავშირებს და მიიჩნევს, რომ ანატორის აკლდამებში ტამპლიერების ძვლებია:

როგორც ჩანს, ის ფრანგები, ვისაც შავი ჭირი ემართებოდა, სანატორიუმში გადაჰყავდათ და იქვე იხოცებოდნენ. სავარაუდოა, რომ მე-14 საუკუნის შუა წლებისათვის (1350 წელი, ევროპაში შავი ჭირის დასასრული), პირიქითა ხევსურეთში არცერთი ფრანგის შთამომავალი აღარ დარჩა (თევზაძე 2018: 82).

როგორც მკვლევარი მიუთითებს, პირიქითა ხევსურეთში ტამპლიერების მიერ არის დამკვიდრებული ტოპონიმები: „შატილი“, „გურო“, „ქაჩუ“, „არხოტი“, „არდოტი“, რომელთა ახსნა ფრანგული ენით არის შესაძლებელი (თევზაძე 2018: 75-76).

1800 წელს თბილისში კვლავ გაჩნდა „შავი ჭირი“. ეპიდემიის საფრთხე თურქეთიდან მოდიოდა. პლატონ იოსელიანის ცნობით, გიორგი XII საკარანტინო წესების შემოღება ვერ მოახერხა, თუმცა თურქეთთან, ყოველგვარი სავაჭრო ურთიერთობა აკრძალა:

1800 წელსა გაჩნდა ჭირი ქალაქსა: შემოიტანეს ესე ახალციხის მხრითა. რუსთა ჯარისა შეფთა და თვით კოვალენსკიმ სთხოვა მეფესა, მიიღოს ზომა და ღონე კარანტინებისა. მეფემან წერილითა უწყებულმან წერილითვე აცნობა: ყარანტინისა უნდა ყარაულებიო და ძნელია შოვნა ესოდენთა ყარაულისა რიცხვთა, რომ ვერვინ შემოვიდეს მუნით აქეთ ჩემს სამეფოშიო. ამისთვის კმარა ეს ზომალ: მე მივსწერე ახალციხის ფაშასა გამოუცხადოს ვაჭართა ყოველგან აქეთ მავალთა: თუ შემოვა ვინმე ჩემს სამძღვრებში, არავის მივიღებთო, სავაჭროსა წავართმევთო და თვით მასცა თოფსა ჰკვრენო. გაიცინეს შეფთა ესრეთსა პასუხზედ; გარნა მეფემან ჰქმნა ესე; აცნობა ფაშასა ბრძანება თვისი და ნამდვილ აღარავინ შემოვიდა და ექვსსა თვეზედ ჭირიცა გაჰქრა და შემდეგ ვაჭრობაცა კვალად გაიმართა. იტყვიან მომსწრენი დღეთა ამათ მწარეთა: მართლად ერთმანცა კაცმან ვერ გაბედა შემოსვლა სოფლებშიაცო; მიწერილი ბრძანება ესრეთ აღსულდა მტკიცედ, რომელ არავინ უნახავთ არავისა მისრული სამძღვრებისა სოფლებში კაცი ოსმალთა ადგილებიდან (იოსელიანი 1978: 167).

გიორგი XII-ის მოხელეები მეფის მიერ გამოცემული ბრძანების აღსრულებაზე საგანგებო მონიტორინგს ახორციელებდნენ. ისინი სოფლებს ამოწმებდნენ, რომ ახალციხის მხრიდან არავინ შემოსულიყო:

გაგზავნილთა ამ სოფლებში კაცთა აზნაურთა მოხელეთა აღსულებისათვის ბრძანებისა, მოახსენეს მეფესა: „ვხედავდით მხოლოდ ლეკთა გუნდ-გუნდათ მიმავალთა შორის ტყისა და მთებისა გზებითა ანუ ახალციხეს, ანუ მუნით დაღესტანსა (იოსელიანი 1978: 167).

როგორც ჩანს, ლეკთა მარბიელი რაზმების მოძრაობას ეპიდემიაც ვერ აფერხებდა. გადაადგილების შემზღუდვის მიუხედავად, თბილისიდან ახალციხეში 4 რუსი ჯარისკაცი გაქცეულა, რომლებიც მეფის მოხელეებმა შეიპყრეს და გიორგი XII-ეს მიჰგვარეს (იოსელიანი 1978: 168).

გიორგი XII-ე ეპიდემიისადმი განსაკუთრებულ სიფრთხილეს იჩენდა. მეფის დავალებით ფულის დებიზფექციაც კი ხდებოდა, რათა ის დაავადების წყარო არ გამხდარიყო. ეპისკოპოს იოანე ავალიანის (1782-1858) ცნობით:

ფული თეთრი, რომელიცა მუშაობდა დროთა ამათ ქალაქსა, და რომელიცა მიერთმეოდა მეფესა,

ყოველთვის ჩაპყრიდნენ ადულებულს ნაცრიანს წყალში და ესრეთ ფულსა განწმენდილსა და ჩირქიდან მოშორებულსა, მხარტმევდნენ მეფესა (რეხვიაშვილი 2020).

შენიშვნები

- ¹ პირველ პანდემიად ითვლება ბიზანტიის იმპერატორის იუსტიანიანე დიდის (527-565) მმართველობის პერიოდში გავრცელებული ჭირი, ხოლო მესამე პანდემიად კი XIX საუკუნის დასასრულს და XX საუკუნის დასაწყისში რამდენიმე კონტინენტზე მოდებული „ისპანკა“, რომელმაც მსოფლიო მოსახლეობის 3% (50-70 მლნ ადამიანი) იმსხვერპლა (სამუშია 2015: 84). „ისპანკას“ შესახებ იხ. (გრიშკაშვილი 2020: 38).
- ² „შავი ჭირის“ შესახებ უამრავი გამოკვლევაა დაწერილი. აღნიშნულ პანდემიასთან დაკავშირებით იხ. (ენციკლოპედია 2012).
- ³ ალსანიშნავია, რომ XVIII საუკუნეში საქართველოში გავრცელებულ ეპიდემიას თან დაერთო კალიების შემოსევა. ამის შესახებ ინფორმაცია შემონახულია XVII-XVIII საუკუნეების ქართლ-კახეთის ქრონიკებში: „1750 წ. თიბათვეში მოვიდა მკალი ურიცხვი, ყანები მოჭამა, კაბდოებით ხვეტდნენ, ვერა გააწყვეს რა“ (იოსელიანი 1980: 94).
- ⁴ როდესაც ერეკლე II-მ 1777 წელს, ქსნის საერისთავო გააუქმა, ბელოთი და პატარა ლიახვის ხეობის ზემო წელზე არსებული რამდენიმე სოფელი იულონ ბატონიშვილს უბოძა. XVIII საუკუნის ბოლოს იულონ ბატონიშვილი გარკვეული პერიოდი ბელოთში სახლობდა (სოსიაშვილი 2011: 140). ბელოთში იყო ქსნის ერისთავების სასახლეც (სოსიაშვილი 2011: 133-134).
- ⁵ ალექსანდრე ამილახვარი თავის თხზულებაში ეპიდემიის გავრცელებას საკმაოდ დიდ ადგილს უთმობს. ამის შესახებ იხ. (შენგელია 1981: 231-236).
- ⁶ პლატონ იოსელიანი მეფის მოძღვართან დაკავშირებით განმარტავს, რომ ევთიმი მჭედელაშვილი დავით გარეჯის უდაბნოში, სერაპიონის შემდეგ იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვარი ყოფილა. ერეკლე მეფის მოძღვარი გიორგი XII-ის დროს გარდაცვლილა (იოსელიანი 1978: 119).
- ⁷ საქართველოში ეპიდემიების გავრცელების დროს ქრისტეს ლახვარი ადრეც ჰქონიათ ჩამობრძანებული ეჩმიაძინიდან.
- ⁸ საქართველოში გავრცელებულ მომაკვდინებელ დაავადებად ითვლებოდა ყვავილი, რომლითაც ერეკლეს ერთ-ერთი ვაჟი ვახტანგ ბატონიშვილი დაინფიცირდა. მეფის ძე გამოკეთდა, მაგრამ დაავადება ხელახლა შეეყარა და გარდაიცვალა: „მორჩენილი სენისაგან, წარიყვანეს აბანოდ შემდგომად 40 დღისა. ესრეთმან გაუფრთხილებელმან ბანჯამან, შეაქცია და გარდაიცვალა თფილისს“ (იოსელიანი 1978: 164). ვახტანგ ბატონიშვილი ამ დროს 16 წლისა ყოფილა. ერეკლემ მისი სახელი დაარქვა მესამე ცოლთან შეძენილ ვაჟს, რომელსაც აღმასხანადაც მოიხსენიებენ (იოსელიანი 1978: 164).

დამოწმებანი

- ამილახვარი 1997:** ა. ამილახვარი. *ბრძენი აღმოსავლეთისა, გამოსაცემად მოამზადა, შენიშვნები და ბიოგრაფიული ნარკვევი დაურთო ვაჟა კიკნაძემ, თბილისი.*
- ალიმბარაშვილი 2007:** ს. ალიმბარაშვილი. *ომარ-ხანის თავდასხმები საქართველოზე, რედ., გ. სოსიაშვილი, თბილისი.*
- ბაგრატიონი 1992:** დ. ბაგრატიონი. *იადიგარ დაუდი, გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ი. ქურჩიშვილმა და ბ. ქურჩიშვილმა, თბილისი.*
- ბარათაშვილი 1983:** ი. ბარათაშვილი. *ცხოვრება-ანდერძი, ქართული პროზა, ტ., V, თბილისი.*
- ბერძენიშვილი 1953:** *დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედაქტორი, ტ., II, თბილისი.*
- გრიშკაშვილი 2020:** ა. გრიშკაშვილი. *ესპანური გრიპი, ახალი დროის ყველაზე დიდი პანდემია, ისტორიანი, N4 (12).*
- დოლიძე 1981:** *ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსცა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ, ტ., VII, თბილისი.*
- ენციკლოპედია 1975:** *ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ., 1, თბილისი.*

- ენციკლოპედია 1998:** *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge University Press.
- ენციკლოპედია 2012:** *Encyclopedia of the Black Death*, vol. I, By Joseph Patrick Berne, Santa Barbara California, Denver Colorado, Oxford England.
- ვოზიანოვა 2002:** Ж.И. Возианова. *Инфекционные и паразитарные болезни*, т. 3, Киев.
- თევზაძე 2018:** გ. თევზაძე. *სხვა ისტორია*, თბილისი.
- იოსელიანი 1978:** პ. იოსელიანი. *ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა*, თბილისი.
- იოსელიანი 1952:** ი. ქართველიშვილი, *მემუარები*, ა. იოსელიანის გამოკვლევით, რედაქციით და შენიშვნებით, თბილისი.
- იოსელიანი 1980:** *საქართველოს ისტორიის ქრონიკები*, ა. იოსელიანი რედაქტორი, თბილისი.
- კელი 2005:** J. Kelly. *The Great Mortality, An Intimate History of the Black Death, the Most Devastating Plague of All Time*. New York, Toronto, Sydney, London.
- კიკნაძე 1989:** ვ. კიკნაძე. *საქართველო XIV საუკუნეში*. თბილისი.
- კიკნაძე: 2016/2017:** ვ. კიკნაძე. ახალი მასალა XIV საუკუნეში საქართველოში შავი ჭირის ეპიდემიის გავრცელების შესახებ, *ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები*, ტ., XIV-XV, თბილისი.
- კუხიანიძე 1997:** *უსწორო კარაბადინი*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა დ. კუხიანიძემ, თბილისი.
- მესხია 1954:** ძეგლი ერისთავთა, შ. მესხიას გამოცემა, *მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის*, ნაკვ., 30, თბილისი.
- ოდიშელი 1968:** *მცირე ქრონიკები (კინკლოსების ისტორიული მინაწერები)*, ტექსტები გამოსცა, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთო ჯ. ოდიშელმა, თბილისი.
- ჟორდანი 1967:** თ. ჟორდანი. *ქრონიკები*, გამოსაცემად მოამზადეს გივი ჟორდანიამ და შოთა ხანთაძემ, ტ., III, თბილისი.
- ჟორდანი 2018:** თ. ჟორდანი. *ქრონიკები*, ტ., II, თბილისი.
- რეხვიაშვილი 2020:** ჯ. რეხვიაშვილი. ქრისტეს ლახვარი ეპიდემიის წინააღმდეგ, ვებ-გვერდი: <https://www.radiotavisupleba.ge/a/ქრისტეს-ლახვარი-ეპიდემიის-წინააღმდეგ/30512850.html> (ნანახია: 28.08.2020).
- სამუშია 2015:** ჯ. სამუშია. შავი ჭირის ეპიდემია საქართველოში, 1802-1804 წლებში გენერალ სერგეი ტუჩკოვის ცნობების მიხედვით, *საისტორიო კრებული, წელიწდეული*, ტ., 5.
- სამუშია 2020ა:** ჯ. სამუშია. შავი ჭირი, ეპიდემიები მსოფლიოსა და საქართველოში, წერილი I, *ისტორიანი*, N 4 (112).
- სამუშია 2020ბ:** ჯ. სამუშია. შავი ჭირის ეპიდემია საქართველოში, *ისტორიანი*, N5 (113).
- სიკდა 2008:** *საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა*, ტ., 2, თბილისი.
- სოსიაშვილი 2011:** გ. სოსიაშვილი. *ნარკვევები ლიახვის ხეობის ისტორიიდან*, თბილისი.
- ფონდი 1448:** საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 1448, საბ. 3534.
- ყაუხიშვილი 1973:** ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, *ქართლის ცხოვრება*, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხიშვილის მიერ, ტ., IV, თბილისი.
- შენგელია 1981:** მ. შენგელია. ალექსანდრე ამილახვარი და მისი მოგონებები ქოლერისა და შავი ჭირის შესახებ, *ძიებანი ქართული მედიცინის ისტორიიდან*, თბილისი.

FROM THE HISTORY OF THE BLACK DEATH SPREAD IN GEORGIA (14TH – 18TH CC)

Giorgi Sosiashvili

Many pandemics are known in the world history. They spread from country to country, from the continent to the continent and terrified people of all social classes and adherents of all confessions. In the Middle Ages there was believed that the mortal diseases were God's punishment. Among the pandemics, the most dangerous was so called second pandemic – Plague ("Black Death"). The "Black Death" is known since the Sumer-Babylonia period. It is also mentioned in the Bible. The "Black Death" was spread in the ancient Greece. It had taken the form of pandemic during the middle sixth century. The pandemic had taken the lives of many royal family members in Europe. In total the "Black Death" had taken the lives of the tens of millions.

In Georgia the "Black Death" had spread from 1346. This is attested in one Russian source.

In the present paper on a ground of various historical sources and academic literature are considered evidences showing spread of this disease in Georgia. There are described the measures undertaken during the centuries by Georgian authorities to stop the outbreak of the epidemy and also economic and social outcomes of it. The special attention is paid to the facts of stigmatization of those who were infected.